

PG

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Z01

V24

P464

As Jezik

The University
of Michigan
Periodical
Reading Room

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIX, св. 1

БЕОГРАД, 1972.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ТВОРБЕ РЕЧИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

У в о д

1. А л е к с а н д а р Б е л и ћ писао је 1932. године о овим питањима: „Један од најважнијих одељака наше практичне грама- тике — јесте наука о грађењу речи. Свакоме је познато како се на сваком кораку у данашњем животу, са развијеним културним и научним захтевима, сусрећемо са потребом стварања нових речи. И уколико се будемо културно више развијали, та ће потреба по- стајати све већа... Наш народни језик, који је веома богат речима, може дати довољно упутстава како да се граде нове речи. Само се та упутства морају утврдити на основу особина народних речи... Принципи грађења нових речи [треба да се] издвоје тако јасно и рељефно да по њима може свако градити онако нове речи како то одговара духу савременог нашег језика“ (*Српскохрватски књижевни језик*, Наш језик, год. I, св. 1 [Бгд. 1932], стр. 6—8). Отада се у овој области науке о нашем језику десило неколико важних догађаја који, заједно са дотад урађеним драгоценим по- словима што су их обавили, пре свега, Ђ. Д а н и ч и ћ¹, Ст. Н о в а к о в и ћ², Т. М а р е т и ћ³, А. Б е л и ћ⁴ и А. Л е с - к и н (A. Leskien)⁵, омогућавају да се приступи реализацији на

¹ Ђуро Даничић, *Основе српскога или хрватскога језика* (Бео- град, 1876), стр. I—VI+1—464.

² Стојан Новаковић, *Српска грамаџика* (Београд, 1894), стр. I—XXVIII+1—510.

³ Томо Марећ, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb, 1899), стр. 292—390.

⁴ Aleksandar Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen De- minutiv- und Amplificativsuffixe*, AfsI Ph 23 (1901), стр. 134—206 и 26 (1904), стр. 321—357.

⁵ August Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache I* (Heidelberg, 1914), срр. I—LXVI+1—588.

почетку наведених Белићевих идеја. Најпре, 1936. одштампана је дисертација Радосава Бошковића *Развићак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, ЈФ XV 1—155. Даље, Српска академија наука објавила је 1941. прву књигу животног дела А. Белића *О језичкој природи и језичком развићу* (Пос. изд. CXXXIV, стр. XIV + 1—655). Онда, 1949. објављена је књига А. Белића *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи* (1—330). Затим, 1959. изашла је друга књига Белићевог дела *О језичкој природи и језичком развићу* (Пос. изд. САН СССР, стр. 1—183). Потом је 1964. изашла из штампе књига Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик* (I део, стр. I—X + 1—692) у којој се о творби речи говори на стр. 401—624. О значају баш одељка о творби речи у овоме делу проф. М. Стевановића говорио сам у Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXXI, св. 3—4 (1965), стр. 283—288. Ту су још три дисертације. Прва је Стјепана Бабића *Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku*, Rad JAZU 344 (1966) 63—256. Друга је Светозара Николића *Nomina agentis у сѣарословенском језику*, ЈФ XXVII, св. 1—2, стр. 1—84. Трећа је Олге Цвијић, *Лексичко-семантичке одлике итворбе именица у неких српских и хрватских романтичарских ђесника*, ЈФ XXVIII, св. 1—2, стр. 219—320. и св. 3—4, стр. 387—451. Најпослед, богато се разгранала и наша лексикографија: Приводи се крају штампање *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Српска академија наука и уметности издала је седам књига *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* и припрема даље томове. Одштампане су прве четири књиге *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (од којих је прве две књиге издала и Матица хрватска); припрема остале две књиге (V и VI) приводи секрају. Јосип Матеш ић публиковао је свој *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen* (Wiesbaden), 1965 (Lieferung 1), 1966 (Lieferung 2), 1967 (Lieferung 3), 1967 (Lieferung 4). И — at last but not at least — изашла су прва два тома дела Петра Скока *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, изд. JAZU. Разуме се да треба узети у обзир и то да је у међувре-

мену објављен и читав низ расправа, чланака и мањих прилога о питањима творбе српскохрватских речи. Свакако, уосталом, треба поменути и три средњошколска уџбеника из овог периода: 1) А. Б е л и ћ, *Грамаџика српскохрватског језика*, за I разред (Београд, 1933), за II раз. (Београд, I изд. 1932, II изд. 1934), за III раз. (Београд, 1933); 2) М. С т е в а н о в и ћ, *Грамаџика српскохрватског језика*¹ (Београд, 1951); 3) В r a b e c - H r a s t e - *Ž i v k o v i ć*, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* (Zagreb, 1968) (при руци ми је осмо издање). Свему овоме треба додати и рад Ј а њ е Ш а к и ћ *Прилог библиографији радова о њворби речи у српскохрватском језику*, Прилози проучавању језика, књ. 2 (Нови Сад, 1966) 239—259. Сви ти успешно обављени послови приближили су нас могућности да приступимо изради потребних упутстава, заснованих на познавању основних принципа творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику. Овај сам рад писао с намером да буде прилог томе послу. Применићу теоријска решења Белићеве лингвистичке школе. Заснивам га на синхроничној анализи. Трудићу се да не буде само резиме досадашњих знања. Чини ми се да је најбоље да анализу изведем тако што ћу већ њом дати сугестије за даљи рад. Литературу сам навео на почетку зато да рад не бих оптерећивао цитатима. Дефиниције појединих речи давао сам на основу постојећих речника.

2. Десет врста српскохрватских речи сврстава се у три основне категорије: I. речи са деклинацијом (именице, придеви, заменице и бројеви кад су деклинабилни); II. речи с конјугацијом (глаголи); III. непроменљиве речи (бројеви, кад нису деклинабилни, прилози, предлози, везници, речце и усклици). У основну карактеристику сваке од ових десет врста улази: 1) значење речи, 2) функција речи и 3) обличје, одн. облик речи. На овај начин дају се основне дефиниције свих врста речи, и то, разуме се, пре свега, правих (основних) речи свих ових врста. — И м е н и ц е су предметске (по значењу) и самосталне (по функцији) речи; могу, кад је реч о обличју: а) имати тројак облик: на сугласник (*сѝн*; *сѝвѝр*), на вокал *а* (*жѝна*) и на вокал *о* или *е* (*сѝло*, *ѝдѝље*; *ѝлѝме*, *нѝбо*); б) бити мушког (*сѝн*), женског (*жѝна*; *сѝвѝр*) или средњег рода (*сѝло*, *ѝдѝље*; *ѝлѝме*, *нѝбо*); в) бити у јединици

(*сѣн*; — *жѣна*; *сѣвѣр*; — *сѣло*, *ѣдѣ*; *ѣдѣме*, *небо*) или множини (*сѣнови*; — *жѣне*; *сѣвѣри*; — *сѣла*, *ѣдѣла*; *ѣдѣмена*, *небеса*); г) деклинирати се по четири врсте: а) *сѣн*; *сѣло*, *ѣдѣ*; — б) *ѣдѣме*, *небо*; γ) *жѣна*; — δ) *сѣвѣр*. — П р и д е в и значе сталну одредбу (= значење) којом се именица ближе одређује (= функција) и слажу се с именицом у роду (*велики град*, *велика кућа*, *велико село*), броју (*велики градови*, *велике куће*, *велика села*) и падежу (*великих градова*, *великих кућа*, *великих села*) (= обличје). — Г л а г о л и су речи које значе радњу (*Јован чита књигу*), стање (*Он болује*) или бивање (*Грми*) (= значење). Функција им је приписивање радње, стања или бивања каквом лицу или предмету за извесно време. По обличју — мењају се по лицима (прво — *ѣресем* и сл., друго *ѣресеш* и сл., треће — *ѣресе* и сл.), броју (једнина — *ѣресем* и сл. и множина — *ѣресемо* и сл.), временима (за садашњост — *ѣресем* и сл.; за прошлост: аорист — *ѣресох* и сл., имперфекат — *ѣресијах* и сл.; перфекат — *ѣресао сам* и сл., плусквамперфекат — *бејах ѣресао* и сл.; за будућност: футур — *ѣрешћу* и сл., егзактни футур — *будем ѣресао* и сл.) и начинима (императив — *ѣреси* и сл., потенцијал — *ја бих ѣресао* и сл.); у глаголску систему улазе још: глаголски придеви (а) глаголски придев радни — *ѣресао*, *ѣресла*, *ѣресло*, *ѣресли*, *ѣресле*, *ѣресла* — употребљава се уз помоћне глаголе за творбу перфекта, плусквамперфекта, егзактног футура и потенцијала; б) глаголски придев трпни — *ѣресен*, *ѣресена*, *ѣресено*, *ѣресени*, *ѣресене*, *ѣресена* — употребљава се уз помоћне глаголе за творбу трпног стања; сем тога, могу се — оба — мењати као придеви: а) *усахлих јабука* и сл.; б) *ѣо обраћеним ѣољима* и сл.), глаголски прилози (непроменљиви су: глаголски прилог садашњи — *ѣресући* и сл., глаголски прилог прошли — *ѣресавиши* и сл.) и инфинитив (такође непроменљив — *ѣресѣти*). — Тако се *mutatis mutandis* — дају дефиниције и осталих врста речи.

3. Речи у српскохрватском језику, са стајалишта творбе, могу бити тројаке: просте, изведене и сложене. За синхроничну језичку анализу критеријум на основу којег се одређује којој од ове три категорије припада која реч јесте актуелно језичко осећање. На основу њега дата је дефиниција према којој су просте (засебне, лексичке) речи оне код којих се не осећа веза са другим осим са

од њих створеним речима (*сйн*); изведене — оне које су створене од основе и наставка (*јучи-иел*); сложене — у чији су састав ушле најмање две речи (*Бедград*). Из ове је дефиниције јасно да се у вези с простим речима може говорити само о завршецима за промену речи (кад су променљиве, наравно), док се, нпр., у вези с изведеним речима говори и о наставцима за творбу речи и о завршецима за промену речи (кад су променљиве).

4. Дефиниције врста речи дате (одн. поменуте) у т. 2. односе се на оне речи појединих врста код којих постоји јединство значења, функције и облика. Такве речи (код којих постоји јединство значења, функције и облика) називају се правим (основним) речима. Међутим, праве (основне) речи нису довољне за исказивање свих значења. У српскохрватском језику лексички фонд комплетира се и творбом речи. У основици творбе речи налази се промена функције речи, тј. то што се реч једне врсте употребљава у функцији речи какве друге врсте. С променом, пак, функције, речи добивају и ново значење. У српскохрватском језику у највећем броју случајева ова промена функције и значења обележава се, пре свега ради јасноће, и нарочитим наставком за творбу речи, али до тога не мора доћи увек. Оне речи, које не добију наставак као обележје промене функције и значења, изведене су само новом функцијом и значењем. Међутим, приликом формалне класификације речи на просте, изведене и сложене, оне се сврставају међу просте, али су то неправе просте речи.

Све ће ово бити јасније после анализе неколико примера.

Тако, нпр., придев *бдо*, употребљен у функцији именице, добија значење предметности, почиње значити предмет који има особину што је означава сам тај придев: *белац* ('коњ беле длаке'), при чему наставак *-ац* долази да обележи промену функције (придев > именица) и значења (одредбеност > предметност). Или, именица *брѣг*, употребљена у функцији придева, добива значење одредбености, почиње, другим речима, значити неку од карактеристичних особина коју има предмет што га означава сама та именица: *бреговити* ('испуњен бреговима'), при чему наставак *-овити* долази да обележи промену функције (именица > придев) и значења (предметност > одредбеност). Слично овоме, придев *благ*,

употребљен у функцији глагола (у предикату), добија значење глагољности (радња, стање, бивање), почиње, другим речима, значити 'чинити онаквим како означава тај придев': *блáжити* ('чинити благим, умиривати, освежавати'), при чему наставак за творбу инфинитивне основе *-и* долази да обележи промену функције (придев > глагол) и значења (одредбеност > глагољност). Итд.

Посебно треба нагласити да овај механизам делује аутоматски и у сфери функције, и у сфери значења и у сфери облика.

5. Међутим, већ је речено да у српскохрватском језику, у мањем броју случајева, промена функције и значења речи не мора бити обележена наставком. Тако, нпр., средњи род јдн. неодређеног вида придева *дòбро*, употребљен у функцији именице, добија значење 'добро дело' и 'имање'. Деклинира се као именица.

6. Сем тога, има извешан број случајева који, иако немају наставка, нису без икаквог обележја промене функције и значења. Средњи род јдн. неодређеног вида придева, употребљен да одреди глагол, добија и функцију и значење прилога; обично од двосложних таквих придева са дугим узлазним акцентом на почетном слогу (*мíрно*) — прилог има дуги силазни (*сйáвā мíрно*). — Женски род јдн. одређеног вида придева *Бáчкā (зёмља)* употребљава се у савременом српскохрватском књижевном језику искључиво у функцији и значењу именице; та промена функције и значења обележена је скраћивањем завршног вокала *a* (*Бáчка*), мада дат. јдн. и лок. јдн. гласе *Бáчкōј* (у Срему сам слушао понекад и лик *Бáчки*, СДЗБ XIV 340). — Слично овоме, женски род јдн. одређеног вида придева *млāдā (жéна)*, употребљен у именичкој функцији, добија значење 'невеста'. Иако не долази наставак као обележје промене функције и значења, код ове речи ту промену прате друге појаве: најпре, скраћен је завршни вокал *-a* и, затим, у савременом српскохрватском књижевном језику ова се реч деклинира као именица (*млāда*, дат. јдн. *млāди*). (Белић обавештава да се у чакавским говорима још чува придевска промена).

7. Слично се и у сложеницама губи значење делова и развија ново значење сложенице (*даминоћ*, нпр. значи врсту љубичице). То је основна одлика српскохрватских сложеница. При томе, ново

значење (и функција) доводе и до потребног уобличавања. То је уобличавање двојако. Најпре, саставни делови могу сачувати раније облике; тада у сложеници долази само до акценатско-квантитетских уједначавања (*Баџа Лука > Баџалука*). Али, друго, сложеница може добити и одговарајући наставак (*најпрџак*).

Сложенице, иначе, могу настати од синтагме (горњи примери), или од читаве реченице (*будибџснама*).

8. У т. 4. речено је да се речи код којих се јавља јединство значења, функције и облика једне од врста речи — називају правим (основним) речима те врсте. Такве су све просте (засебне, лексичке) речи (*глава, бео, даји*). За њих се, на основу савременог језичког осећања, не може утврдити да ли су постале од неке друге врсте речи; оне само могу служити да се од њих граде нове речи. Оне су, дакле, усамљене, немотивисане (тј. нису, у вези с каквом другом речи, из друге врсте, — објашњене у одређеном смислу) и непродуктивне (тј. по угледу на њихов састав и склоп не могу се градити нове речи). Та непродуктивност, скамењеност помажу да ове речи изразито обележавају предмете (као именице), одредбу (као придеви), радњу, стање или бивање (као глаголи) и сл. Будући рељефним, оне не само што се не губе из језика, већ се од њих стварају нове речи.

Речи које чувају везу, по значењу или по обличју, с којом другом врстом речи јесу неправе речи одређене врсте. Оне су, најпре, мотивисане, што значи да су у вези с којом другом речи, из друге врсте, — објашњене у одређеном смислу. Тако, нпр., већ сам придев *бео* наговештава да именица *белац* треба да означава какав бео предмет и сл. Неправе су речи, исто тако, и продуктивне, што значи да се, по угледу на њихов састав и склоп, могу творити нове речи. Тако су, нпр., и именице *кривац, лажљивац* и сл. изведене, као и именица *белац*, од придева као основе, и наставка *-ац*. Итд. Уопште, неправе су речи: изведене (и то и оне с наставком и оне које су изведене само по функцији) и сложене речи. Оне су у језику неправе све дотле док се у њима осећају засебни делови одн. веза с каквом другом врстом речи. Али треба рећи да и оне теже да се лексикализују. Код изведених именица, нпр., до тога долази конкретизацијом и гранањем значења, сужавањем функције

наставака и сл. Тај живот речи је непрекидан и многостран. Као пример за конкретизацију значења могу послужити именице изведене од глаголске основе наставком *-ба*. То су превасходно глаголске именице (*бѡрба*), али, нпр., именица *жа̀лба* значи и 'писмена представка'. Као изразити пример сужавања функције наставака наводе се обично речи *чи́йѡч* и *чи́йѡлац*. Наиме, именица *чи́йѡч* (изведена наставком *-ач*) има шире значење: 'онај који чита', док именица *чи́йѡлац* (изведена наставком *-лац*) има уже значење: 'стални читалац (пријатељ, претплатник и сл.) каквог листа, часописа и сл.'

Два су, дакле, основна услова за продуктивност изведеница одн. наставака: 1) да наставци служе за обележавање одређених категоријских значења (у структуралном или семантичком смислу); 2) да је јасан однос у којем се налазе изведене речи према речима од којих су изведене. Чим се значење изведенице почне конкретизовати, одн. чим се почне замагљивати однос између изведене и основне речи, изведенице а тиме и наставци постепено престају да буду продуктивни.

9. Особина је данашњег српскохрватског језика та што је међу новим именицама и придевима више изведеница него сложенница (што, разуме се, не значи да наш језик не допушта, у случају потребе, образовање и сложених именица и придева). Међу глаголима, благодаречи префиксацији, нема ове разлике између изведеница и сложеница.

10. У савременом српскохрватском језику међу изведеницама највише је изведених именица, придева и глагола. Изведене речи највише се творе од именица, придева и глагола. То значи да је за утврђивање основних принципа за творбу изведеница најважније анализирати изведене именице (од именица, придева и глагола), изведене придеве (од именица, придева и глагола) и изведене глаголе (од именица, придева и глагола). Тако ћу и поступити у овој раду. Узећу у обзир углавном живе суфиксе словенског порекла; из ономастике обрадићу само етнике.

11. У српскохрватском језику код речи се, у вези с творбом, разликују: корен, основа, наставак за творбу основе и наставак

за творбу речи. На основу Белићевог учења могу се овако дефинисати ови појмови.

Корен је најмањи, непроменљиви део, заједнички извесном броју речи (сродних по значењу и по пореклу) или облика, који има основно, најопштије њихово значење. Тако је за речи: *уча*, *ученик*, *ученосић*, *учило*, *учишћел*, *научни* — корен *уч*.

Основа је заједнички део извесном броју речи (сродних по значењу и по пореклу) који се твори од корена каквим наставком. Тако је за речи: *учила*, *учишћел* — основа *учи*, саграђена од корена *уч* наставком *и*. За речи: *ученик*, *ученосић* — основа је *учен*, саграђена од корена *уч* наставком *ен*. Основа зависи од броја речи које се испитују, пореде. Што се више сродних речи пореди, то је мањи њихов заједнички део; као што је речено, најмањи тако добијен заједнички део сродних речи и облика јесте корен.

Наставак за творбу основе јесте наставак којим се од корена твори основа. Тако је за речи: *учила*, *учишћел* — наставак за творбу основе *и*, којим је од корена *уч* саграђена основа *учи*. За речи: *ученик*, *ученосић* — наставак за творбу основе је *ен*, којим је од корена *уч* саграђена основа *учен*.

Основа именица добија се кад се од ген. јдн. одбије наставак (*град-а*, *сел-а*, *пољ-а*, *племен-а*, *јагњетин-а*, *сивар-и*).

Основа придева добија се кад се од ном. јдн. ж. р. одбије наставак (*добр-а*).

Глаголи у српскохрватском језику имају две основе: 1) презентску; 2) инфинитивну (која се још зове и аориска). Презентска основа добива се када се од облика презента одбију наставци који почињу сугласником (*шпресе-ш*). Инфинитивна основа глагола чији се инфинитив завршава на *иши* добива се одбијањем наставка *иши* (*шпрес-ти*). Инфинитивна основа глагола чији се инфинитив завршава на *-ћи* добива се кад се од 1. л. јдн. аор. одбије завршетак *-ох* (*ићи* — *ић-ох*; *лећи* — *лег-ох*; *врћи* — *врх-ох*). Према односу ових двеју основа Белић је све српскохрватске глаголе поделио у осам врста које се могу схематски приказати овако:

I. *шпресѐ-ш/шпрес-ти*;

II. *дрѐ-ш/дра-ти*;

III. *гѣнѣ-ш/гѣну-ти*;

IV. 1) *чѣѣ-ш/чѣ-ти*;

2) а) *кѣѣѣ-ш/кѣѣѣ-ти*;

б) *кѣѣѣ-ш/кѣѣѣ-ти*;

в) *дѣѣ-ш/дѣѣ-ти*;

г) *кѣѣѣ-ш/кѣѣѣ-ти*;

V. *ѣѣѣ-ш/ѣѣѣ-ти*;

VI. *ѣѣѣ-ш/ѣѣѣ-ти* одн.

ѣѣѣ-ш/ѣѣѣ-ти;

VII. *нѣѣѣ-ш/нѣѣѣ-ти* одн.

вѣѣѣ-ш/вѣѣѣ-ти;

VIII. *дѣѣѣ-ш/дѣѣѣ-ти*.

У својој књизи *Савремени српскохрватски језик* М. Стевановић је спојио у једну врсту Белићеве II и V и на тај начин добио седам глаголских врста.

У вези с изведеним глаголима две су појаве од начелног значаја.

Прво. Глаголи саграђени од имена или непроменљиве речи добијају наставке за основе једне од ових осам глаголских врста. И од тога какав наставак за творбу основе добива изведени глагол може зависити његово значење: *бѣлѣѣѣ* = чинити белим, *бѣлѣѣѣ* = =поставити бео.

Друго. У глаголима изведеним од глагола често се мења не само основа него и корен (нпр. у пару *извѣѣѣѣ* : *извѣѣѣѣ* није измењена само основа, одн. наставак за творбу основе *вуч-е* у *влач-и*, већ и корен *вуч-* у *влач-*).

Наставак за творбу речи јесте наставак којим се од основе изводе речи. Тако је од основе *учи* наставком *ѣѣѣ* изведена реч *учѣѣѣ* а наставком *ло* реч *учило*. Као што је већ речено, суштина је творбе речи наставцима у томе што они обележавају промену функције и значења основне речи (основе). Од једне изведене речи могу се изводити нове (*ѣѣѣѣѣ* : *ѣѣѣѣѣ* : *ѣѣѣѣѣ*).

Из овога излагања ваља извући важан закључак да наука о творби речи у српскохрватском језику не проучава сасвим исте

појаве у вези с изведеним именицама и придевима с једне стране и с изведеним глаголима са друге. У вези с изведеним именицама и придевима од значаја су: 1) основе од којих се творе изведене именице и придеви као г о т о в е р е ч и; 2) наставци којима се творе (и који се додају основама творећи готове речи); 3) значење изведених именица и придева. У вези с изведеним глаголима од значаја су: 1) речи од којих се твори глаголска о с н о в а (у питању је инфинитивна основа); 2) наставци којима се твори глаголска (инфинитивна) основа; 3) значења изведених глагола. Дакле, у вези с именицама и придевима предмет проучавања су готове речи, а у вези са глаголима превасходно глаголска (инфинитивна) основа.

12. Већ је више пута речено да наставци обележавају промену функције и значења речи. Две су основне врсте наставака. Једни имају опште структурално значење, тј. служе за обележавање поименичавања, попридевљавања или поглагољавања других основа. Други наставци имају уже, често сасвим одређено значење. Тако, нпр., наставком *-ба* (одн. његовим варијантама *-оба*, *-идба*) изводе се глаголске или апстрактне именице; наставак *-иш* *иш* служи за извођење именица које означавају онога што слави какву славу; наставком *-ло* изводе се именице које значе оруђе; наставком *-иш* *иш* — именице које значе радника; наставци *-че* и *-ић* служе за деминуцију и сл.

13. Обележавајући промену функције и значења основне речи, наставци у ствари служе за обележавање нове врсте речи у коју је прешла основна реч. Ако се узме у обзир чињеница да, нпр., изведена именица има два дела (основу и наставак), може се рећи да је наставак, обележавајући изведену реч, у ствари управни део изведенице а да је основа детерминативни део. Тако је, нпр., *бѣлац* 'бели коњ', *грађанин* 'градски човек' и сл. Једино је код именица субјективне оцене (деминутива-хипокористика и аугментатива-пејоратива) однос обрнут: ту је основа управни део изведенице а наставак детерминативни. Тако је, нпр., *ђаце* 'ђак мали' а *главурда* 'глава велика, рашчупана' и сл.

14. Развитак значења и творба речи присно су повезани са друштвено-економским приликама и развитаком. Као изразит

пример за то Белић наводи разгранатост значења именице *седмак*: 1) коњ или во од седам година; 2) ћилим од седам аршина; 3) новац од седам јединица; 4) ђак седмог разреда; 5) војник седмог пука. Свако је од ових значења настало у одређеној друштвеној средини: прво код одгајивача ових животиња; друго — у кругу оних који израђују ћилиме; треће — тамо где је новац од седам јединица био у употреби; четврто — у школској средини; пето — међу војницима и сл. Слично можемо рећи и за разна значења речи *белац*. У *Речнику* Српске академије наука и уметности, поред других, налазе се и значења: 1) животиња беле боје; 2) воћка, биљка белог, беличастог плода; 3) ћебе; 4) сребрни новац. Итд.

П р о с т е р е ч и

П р о с т и е и м е н и ц е

15. Две су категорије простих именица: праве и неправ.

Међу п р а в е просте именице у савременом српскохрватском књижевном језику спадају и ове:

— које означавају природне појаве, опште географске појмове и сл.: *ва̀л, ве́к, ве́че, во̀да, вр̑х, дѐм, ду̀га, ја̀р, ка̀мен, нѐбо, мо̀ћ, догањ, мо̀ље, ре́ка, ро̀са* и д.;

— које означавају делове (људског) тела: *бра̀да, гла̀ва, зу̀б, ко̀жа, ко̀са, ку̀к, дчи, ру́ка, ср̑це, ш̑рбух, љм, у̀сџа, у̀ши, чѐло* и д.;

— које означавају појмове у вези с исхраном и сл.: *вѝно, жџџ, ле́к, си́р* и д.;

— које означавају појмове у вези са човековим животом, пословима и сл.: *до̀н, ко̀ло (= то́чак), ко̀ље, ку̀ћа, му̀ж, нѝши, о́је, иу̀ш, сѐло, си́н, сла̀ва, сна̀ха, це́на* и д.;

— које се односе на фауну: *би́к = ба̀к, ви́дра, го̀ведо, грџа, ждре́бе, је́лен, кра̀ва, иџро, ро̀г* и д.;

— које се односе на флору: *брџа, др̑во, зџб, ја̀года, ла̀н, сла̀ма, шљџа* и д.

16. Две су врсте н е п р а в и х простих именица: 1) просте именице од глагола; 2) просте именице од придева.

17. Просте именице од глагола представљају — *in ultima linea* — глаголски општи део у именичкој функцији. Њихово се значење креће од значења глаголске именице до конкретизованог: *дрѐм* (гл. им.), *вѐз* (1. 'израђивање шара везењем', тј. гл. им.; 2. 'везени предмет'), *мѧх* (*мѧх*) (1. гл. им.; 2. 'тренутак'), *вид* (1. 'способност гледања', тј. још донекле у вези са глаголом; 2. 'видело, дневна светлост' — дошао за вида), *грѧб* (само конкретизовано значење).

18. Код извесног броја простих именица од глагола није исти вокал у корену глагола и именице. Такви су нпр. односи:

и/о: *биѡи*/*бѧј*, *крѡи*/*крѧв*, *лиѡи*/*лѧј*;
е/о: *грѣи*/*грѧб*, *довѣи*/*вѧз*, *илѣи*/*илѧи*;
у/а: *мѡи*/*мѧз*;
ра/ер/ир/ор: *брѡи*/*брѧм*/*бѡи*/*брѧм*/*брѡи*/*брѧм*/*брѡи*/*брѧм*;
ѡ/о: *грѡи*/*грѧм* и сл.

19. И код простих именица од придева постоји обличка и значењска градација: *мѧлѧ*, *сѡѧрѧ* — *дѧбро* — *мѧдѧ* — *бѧѧо* — *зѧлѧн* — *дѧѧ*, *дѡж*.

Прѡи и придеви

20. Две су категорије простих придева у савременом српско-хрватском књижевном језику: прави и неправи.

Велики је број п р а в и х простих придева:

— за обележавање боје: *бѧо*, *блѧд*, *жѡи*, *цѡвен* и д.;

— за обележавање каквоће (у најширем смислу): *бѧс*, *брѧз*, *вѧиѡи*, *глѡв*, *гѧ*, *грѡб*, *гѡси*, *дрѧг*, *зѧо*, *здѡв*, *јѧк*, *крѡв*, *крѡи*, *крѡи*, *лѡи*, *лѡи*, *лѡд*, *лѡи*, *мѡо*, — *вѧсѧо*, *гѡиѡв*, *дѡвѡи*, *дѡбар*, *мѡиѡр*, *дѡиѡи*, *рѡжан*, *иѡѡао*, *хѡѡѡр* и д.;

— за обележавање мере: *дѡг*, *лѡк*, *мѡли*, — *вѡсок*, *иѡѡѡк*, *иѡѡли* и д.

21. Н е п р а в и су прости придеви од глагола. Међу просте придеве од глагола иду они који су у вези са глаголским прилогом садашњим (*врѡи*, *дрѡжѡи*), глаголским придевом радним (*врѡо*, *зрѡо*) и глаголским придевом трпним (*иѡѡѡвен*, *чѡвен*, — *вѡѡѡн*, *иѡѡѡѡн*).

Простии глаголи

22. Прости (неизведени, примарни) јесу, према Белићу, они глаголи који су постали непосредно од глаголскога корена, тј. за које се не може показати да су постали од какве друге већ готове речи. Њихов се корен не употребљава као самостална реч у примарној функцији; у секундарној, као што је речено у т. 16, 17. и 18, може бити употребљен у именичкој служби (*иљесѝи* — *иљбѝи* и д.). Прости, неизведени глаголи се и по значењу разликују од изведених. Неизведени, наиме, значе „приписивање радње, стања или бивања за извесно време“ (*иљесѝи*), а изведени — „везу по значењу придева, именице или глагола са још неким глаголом у самом облику дотичног изведеног глагола: *учѝиѝељеваѝи*: „бити учитељ“...“ (Белић). Примери неизведених глагола: *мѝиѝи*, *бѝсѝиѝи*, *крѝсѝиѝи*, — *иљесѝиѝи*; — *брѝиѝиѝи*; — *крѝнуѝиѝи*, *иљднуѝиѝи*; — *чуѝиѝи*, — *кѝдваѝиѝи*, *иљрѝдваѝиѝи*; — *мѝдзаѝиѝи*, — *иљисаѝиѝи*, *иљѝесаѝиѝи*; — *дѝаѝиѝи*, *знѝаѝиѝи*, — *куѝаѝиѝи*; — *видѝиѝи*, *гѝореѝиѝи*; — *бѝдјаѝиѝи се*, *дрѝжаѝиѝи*.

(Наставиће се)

Берислав М. Николић